

मानवी समाज आणि पर्यावरण

प्रा. विजय म. घुबळे.

मातोश्री अंजनाबाई मुंदाफळे समाजकार्य

महाविद्यालय नरखेड, जि. नागपूर

प्रस्तावना: -

मानवी समाज म्हणजे लोकांचा समूह जो आचार, विचार, संस्कृती धर्म इत्यादी समानतेतून एकत्र आलेला असतात व त्यांच्या सामाजिक अंतर क्रिया घडत असतात. लहान अथवा मोठ्या संख्येने एकत्र राहणाऱ्या लोकांच्या समूहास मानवी समुदाय असे म्हणतात. अशा एकत्रित समुदाय असलेल्या लोकांमध्ये धर्म मूल्य किंवा ओळख यासंदर्भात साम्य असते. मानवी समाज ज्य ठिकाणी राहतो जीवन जगतो त्याच्या सभोवतालच्या परिसरात पर्यावरण असे म्हणतात. पर्यावरण हे जैविक व अजैविक घटकांनी बनलेले असते. मानवी समाजासाठी निसर्गातील अनेक घटक अतिशय उपयुक्त ठरलेले आहे. यात प्रामुख्याने हवा, पाणी, जमीन, वनस्पती, नद्या, हवामान इत्यादी अजैविक घटक तसेच सूक्ष्मजीव पक्षी, सरपटणारे जीव, जलचर, वन्यजीवन, इत्यादींचा समावेश जैविक घटकात केला जातो.

निसर्गातील जैविक घटकात मानव हा क्रियाशील सर्वश्रेष्ठ बुद्धिमान प्राणी असून त्याने स्वतःच्या मूलभूत गरजा व विकासासाठी पर्यावरणातील जैविक व अजैविक घटकांचा वापर मोठ्या प्रमाणात केला आहे व निसर्ग व्यवस्थेवर बदल घडवून आणले आहे. या निसर्गातील विविध घटकांच्या अमर्याद वापरामुळे काही घटक संपुष्टात येत आहे. काही घटकांचा अमर्यादवापाने पर्यावरणात अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहे. वाढत्या लोकसंख्येमुळे हवा, जल, जमीन व ध्वनी प्रदूषण वाढले आहे.

मानवी समाजाची पर्यावरणातील उत्क्रांती पाहता गेल्या अनेक वर्षांपासून पर्यावरणाला मानवी समाजाला हस्तक्षेप ठळकपणे परिणाम करताना दिसतो. कृषी औद्योगिकरण तंत्रज्ञान विस्फोट, हरित क्रांती नागरिकीकरण, लोकसंख्या विस्फोट या सर्व घटकांचा पर्यावरणावर विपरीत परिणाम होतो. यातूनच प्रदूषण, हवामानातील बदल, आम्ल पर्जन्य, निर्वाणीकरण वाळवंटीकरण, यासारख्या समस्यांचा परिणाम जगभर जाणून लागला आहे.

लोकसंख्या वाढीचा पर्यावरणावर होणारा परिणाम:- एखाद्या देशातील लोकसंख्या वाढ दोन जनगणनेतील लोकसंख्येच्या फरकाने काढले जाते. सध्याच्या जनगणनेनुसार लोकसंख्या मधून आधीच्या जनगणनेची लोकसंख्या वजा करून त्यास आधीच्या जनगणनेची लोकसंख्येने भागून लोकसंख्या वाढ काढली जाते. जगात होणारी लोकसंख्या वाढ सर्वत्र सारखी नाही. कारण लोकसंख्येचे उपोषण करणाऱ्या साधनसंपत्तीचे प्रमाण देखील जगात सारखे नाही. तसेच प्रत्येक जनगणनेनुसार देखील ही वाढ कमी अधिक आढळते.

लोकसंख्या वाढ ही प्रामुख्याने जन्म व मृत्युदर यातील तफावत व स्थलांतरावर ठरवली जाते. लोकसंख्या वाढीचा लोकसंख्या वितरणावर परिणाम होतो. ज्या भागात लोकसंख्या वाढ जास्त व क्षेत्र कमी आहे तेथे लोकसंख्येची वितरण दाट आढळते. या उलट प्रदेशाचे क्षेत्र जास्त व लोकसंख्या वाढ कमी असल्याचे प्रदेशात लोकसंख्येचे वितरण विरळ आढळते. लोकसंख्येच्या वितरणावर परिणाम करणाऱ्या विभिन्न घटकांमुळे जगातील लोकसंख्येचे वितरण फारच विषम स्वरूपाचे अनुकूल पर्यावरण असलेल्या प्रदेशात लोकसंख्या दाट आढळते तर प्रतिकूल नैसर्गिक पर्यावरण असलेल्या क्षेत्रात लोकसंख्या फारच विरळ स्वरूपात आढळते.